

Tomasz SKIBIŃSKI SAC*

DZIEŁO CHARYTATYWNE KOŚCIOŁA W GALII W IV-VII WIEKU W ŚWIETLE PRAWODAWSTWA SYNODALNEGO Zarys problematyki

1. Galia oraz rola Kościoła w okresie przemian IV-VII wieku. Przełom późnego antyku i wczesnego średniowiecza w zachodniej części Cesarstwa Rzymskiego stanowi okres bardzo intensywnych, szybkich, a niekiedy także tragicznych przemian, w których bezsprzecznie musiał się odnaleźć także Kościół. Kryzys Cesarstwa i jego struktur, jakiego jesteśmy świadkami w V w., wykorzystują a zarazem pogłębiają ludy barbarzyńskie, które przedostają się na teren państwa rzymskiego. Na skutek tego postępuje załamanie się osadnictwa rzymskiego, zmniejszanie się liczby ludności na większości jego terenów, proces porzucania ziemi uprawnej, znaczne niedożywienie i ogólne pogorszenie warunków życia ludności¹. Jednocześnie tworzą się wielkie majątki feudalne i ugruntowują się majątki kościelne.

Proces migracji barbarzyńców na teren Cesarstwa Rzymskiego niekiedy tylko miał przebieg pokojowy². Najczęściej towarzyszyły mu bardziej lub mniej zaciekle walki, wyniszczające nie tylko ówczesne państwo rzymskie i Kościół, ale przede wszystkim powodujące cierpienie prostych ludzi, czego świadectwa pozostawili współcześni³. Z tym modelem migracyjnym i z przeobrażeniami społecznymi i politycznymi w I tysiącleciu zgodzą się wszyscy, niezależnie od tego czy będą je przedstawiać w kategoriach „inwazji”, „napływu” niewielkich grup ludności na nowe tereny czy też „transferu elit”⁴.

* Dr Tomasz Skibiński SAC – adiunkt w Katedrze Historii Starożytnej na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; e-mail: t.ski-binski@uksw.edu.pl

¹ Por. D. Kasprzak, *Kwestia bogactwa i ubóstwa w Kościele imperialnym na Zachodzie w IV i V wieku. Próba syntezy zagadnienia*, VoxP 31 (2011) t. 56, 495-515.

² Jako przykłady takiego zjawiska można wymienić osiedlenie Gotów na terenie Tracji w 376 r.

³ Por. np. Salvianus Massiliensis, *De gubernatione Dei* VI 15, 82-89, PL 53, 125-126, tłum. T. Kołosowski: Salwian z Marsylii, *O rządach Boga*, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, red. T. Kołosowski – K. Kochańczyk-Bonińska – M. Przyszychowska – P. Jakubowska, PSP 66, Warszawa 2010, 214-216 (złupienie Trewiru przez Franków), Idacius Aquae Flaviae, *Chronicon* 48, ed. A. Tranoy, SCh 218, Paris 1974, 116 (głód i wypadki kanibalizmu w czasie podboju półwyspu Iberyjskiego przez barbarzyńców).

⁴ Związła prezentację poglądów historyków i archeologów na temat natury migracji dokonu-

Wysoki stopień kultury i urbanizacji Galii, jej bogactwa i oczywiście sama pozycja geograficzna sprawiały, że bardzo przyciągała ona plemiona barbarzyńskie⁵ od samego początku ich zainteresowania terenami Cesarstwa Rzymskiego. Galia odznaczała się także bardzo wysokim stopniem chrystianizacji. Pierwsze świadectwa chrześcijaństwa na tym terenie pochodzą z 2. poł. II w., a u schyłku panowania rzymskiego Kościół w Galii miał już strukturę rozwiniętą, która umocniła się w państwie Franków⁶.

W niniejszym artykule, w oparciu o teksty synodalne, zostanie ukazana jedna z form działalności Kościoła na terenie Galii – jego zaangażowanie charytatywne. Teksty synodalne to szczególne źródło literackie. Obok literatury teologicznej, homiletycznej, epistolograficznej, ascetycznej czy hagiograficznej, teksty prawne stanowią ważne źródło do poznania życia Kościoła, lecz w analizie należy brać pod uwagę ich specyfikę, zalety i ograniczenia. Umykają im z pewnością pewne aspekty życia, działalności, ideałów i dążeń wspólnot chrześcijańskich, ale jednocześnie dużo lepiej niż inne źródła odzwierciedlają one rzeczywistość Kościoła. Listy i kanony synodalne były bowiem zawsze odpowiedzią na najpilniejsze potrzeby społeczeństwa i Kościoła, i porządkowały aktualną rzeczywistość. Nie tworzy się i nie tworzą wówczas prawa na wyrost. W niektórych wypadkach – zwłaszcza w sytuacji powtarzających się kanonów – teksty te były najprawdopodobniej odpowiedzią na powtarzające się i trudne do wyeliminowania nadużycia⁷. Nie należy więc poszukiwać w tych tekstach inspiracji i wyzwań o charakterze ascetycznym i dążenia do ideałów, które znajdziemy w innych źródłach. Tutaj odnajdujemy rzeczywistość, praktykę, niekiedy bolesną, ale prawdziwą.

Synody miały dwojakie znaczenie. Z jednej strony były zebraniem o charakterze kościelnym i obowiązywały chrześcijan. Z drugiej strony natomiast, były zwoływane przez władców świeckich. Wiązały się z tym pewne niebezpieczeństwa, bo ta okoliczność ułatwiała władzom cywilnym ingerencję w życie Kościoła i mogła prowadzić do narzucania Kościołowi pewnych ustaleń potrzebnych władzy i z różnych powodów dla niej korzystnych. Niemniej jednak w wielu wypadkach okazywało się to bardzo korzystne dla skuteczności postanowień, ponieważ decyzje synodów miały moc obowiązującego prawa

jących się w I tysiącleciu zob. w: P. Heather, *Imperia i Barbarzyńcy. Migracje i narodziny Europy*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2010, 29-41.

⁵ Samo łacińskie pojęcie *barbarus*, przejęte z greckiego βάρβαρος, zawierało w sobie przeciwstawienie cywilizacji i barbarzyństwa, i bezsprzecznie kryło w sobie kategorie wartościujące (por. K. Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, 8n.). My używamy go tutaj bez negatywnych konotacji na oznaczenie przybyszów z terenów europejskiego *barbaricum*, czyli terenów leżących za linią Renu i Dunaju.

⁶ Zwięzłą panoramę ewangelizacji Galii zob. w: Ch. Pietri, *Gallia*, DPAC II 1419-1425.

⁷ Por. G. Ryś, *Majątek kościelny w starożytnym prawodawstwie synodalnym*, w: *Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu = Charisteria Tito Górski oblata*, red. S. Stabryła – R.M. Zawadzki, Kraków 2003, 220.

świeckiego, a – jak zobaczymy – wiele kanonów bez królewskiej gwarancji pozostałoby czczymi życzeniami.

Należy brać pod uwagę także przemiany polityczne, jakie zachodziły na terenie Galii w omawianym okresie: od niekwestionowanego panowania rzymskiego, poprzez formalną zależność od władz cesarskich w Konstantynopolu, aż po pełne sprawowanie władzy przez Franków⁸.

W naszych badaniach dysponujemy materiałem obszernym. Działalność synodalna w Galii rozpoczyna się wkrótce po uzyskaniu przez Kościół wolności wyznania. Pierwszy synod, którego dokumentację posiadamy, odbył się w sierpniu 314 r. A ponieważ Galia była regionem o wysokim stopniu romanizacji i chrystianizacji działalność synodalna była intensywna. W okresie od IV do VII w. odbyło się około 80 synodów, które pozostawiły po sobie teksty⁹.

2. Majątki kościelne. Ważną rzeczywistością, na którą zwracają uwagę synody i która w dużej mierze warunkuje skuteczność działalności charytatywnej, są majątki kościelne¹⁰. W prawodawstwie synodalnym zagadnienie jest poruszane począwszy od 2. poł. V w., gdyż od tego czasu majątki kościelne bardzo się rozrastają dzięki darowiznom w państwie Franków i sprzyjającemu prawu. Kanony podkreślają konieczność ich zachowania i zabezpieczają przed różnymi nadużyciami i zagrożeniami. Biskup, zarządzając tym majątkiem, ma go traktować jako dobro powierzone a nie własne¹¹. Synody dokładają starań, aby majątki nie były trwonione, alienowane¹² czy przekazywane

⁸ Tę skomplikowaną i dynamiczną sytuację polityczną i etniczną prezentuje zwięźle: R. Michalowski, *Galia merowińska*, w: *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999, 151-159.

⁹ Najnowsze wydania tekstów synodów galijskich to: *Concilia Galliae a. 314 - a. 506*, ed. C. Munier, CCL 148, Turnholti 1963; *Concilia Galliae a. 511 - a. 695*, ed. C. de Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963; wraz z tłumaczeniem francuskim część tekstów ukazała się w: *Conciles Gaulois du IVe siècle*, ed. J. Gaudemet, SCH 241, Paris 1977; *Les canons des conciles Mérovingiens (VIe-VIIe siècles)*, t. 1-2, ed. J. Gaudemet – B. Basdevant, SCH 353-354, Paris 1989. W języku polskim są dostępne następujące wydania, zawierające tekst oryginalny wraz z polskim tłumaczeniem: *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, red. A. Baron – H. Pietras, SCL 1, Kraków 2006; *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, red. A. Baron – H. Pietras, SCL 4, Kraków 2010; *Dokumenty synodów od 431 do 504 roku*, red. A. Baron – H. Pietras, SCL 6, Kraków 2011; *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku*, red. A. Baron – H. Pietras, SCL 8, Kraków 2014.

¹⁰ Zwięźłą prezentację zagadnienia majątków Kościoła por. w: Ryś, *Majątek kościelny*, s. 219-227.

¹¹ Por. *Statuta Ecclesiae Antiqua* (475-485) 15, CCL 148, 164-9.

¹² Por. *Concilium Aurelianense* (541), can. 18, CCL 148A, 136; *Concilium Clippiacense* (626-627), can. 15, CCL 148A, 294; *Concilium Epaonense* (517), can. 7, 12, CCL 148A, 26n.; *Concilium Lugdunense* (567-570), can. 2, CCL 148A, 201; *Concilium Aurelianense* (511), can. 23, 27, CCL 148A, 11-12; *Concilium Aurelianense* (538), can. 13, 25, 26, 36, CCL 148A, 119, 123-124, 126-127; *Concilium Aurelianense* (541), can. 9, 18, 34, CCL 148A, 134, 136, 141; *Statuta Ecclesiae Antiqua* orzekają także nieważność darowizny, sprzedaży lub zamiany majątku kościelnego bez wymaganej zgody i podpisów

testamentem¹³, a po śmierci zarządzającego nim biskupa został sporządzony inwentarz majątku kościelnego, zaś sam majątek odpowiednio zabezpieczony¹⁴. Synody galijskie przyjmują, podobnie jak to było powszechne w tym czasie, że z dóbr kościelnych utrzymuje się biskup i inni duchowni¹⁵, choć zastrzegają także, by duchowni zarabiali na strój i życie „drobnym rzemiosłem lub rolnictwem”¹⁶.

Jakikolwiek atak na majątek kościelny był zagrożony karami, a dopuszczający się tego czynu staje się *necator pauperum* – zabójcą ubogich. Synody galijskie ustalają że nikt – nawet biskup – nie może alienować albo sprzedać żadnego dobra, które zostało dane Kościołowi, ponieważ z tych dóbr utrzymują się i dzięki nim żyją ubodzy¹⁷, w przeciwnym razie także ci duchowni są uznawani za *necatores pauperum* i obłożeni ekskomuniką. To samo dotyczy także fundacji i darowizn na cele charytatywne¹⁸.

Pojęcie i idea *necator pauperum* są szeroko obecne w dokumentach synodów merowińskich. Po raz pierwszy użył podobnego wyrażenia (*egentium necatores*) synod w Vaison-la-Romaine w 442 r.¹⁹, a kolejne synody i zbiory praw powtarzają ustalenia przeciw wszelkim atakom na kościelną własność i ofiary składane na potrzeby Kościoła²⁰, zawierając w sobie zarówno ochronę kościelnej własności, jak i wskazując cel, jakiemu winna ona służyć. Lektura tych tekstów wskazuje też – co jest godne podkreślenia – że synody galijskie, regulując sprawy własności kościelnej, koncentrują się nie tyle na prawach Kościoła czy intencjach ofiarodawców, ile właśnie na prawach ubogich, którzy przez zamach na własność kościelną są okradani²¹.

duchownych (por. *Statuta Ecclesiae Antiqua* (475-485) 50, CCL 148, 174), a synody wymagają zgody metropolity na alienację majątku (por. np. *Concilium Epaonense* (517), can. 12, CCL 148A, 27).

¹³ Por. *Concilium Epaonense* (517), can. 17, CCL 148A, 28.

¹⁴ Por. *Concilium Aurelianense* (533), can. 6, CCL 148A, 99-100.

¹⁵ Por. Ryś, *Majątek kościelny*, s. 225.

¹⁶ *Statuta Ecclesiae Antiqua* 29, CCL 148, 171, tłum. wł.

¹⁷ Na ten temat por. M.E. Moore, *The ancient Fathers. Christian Antiquity, patristics and Frankish Canon Law*, „Millennium” 7 (2010) 321-323.

¹⁸ Por. *Concilium Aurelianense* (549), can. 15, CCL 148A, 153.

¹⁹ Tak określono osoby zatrzymujące ofiary zmarłych i zwlekające z przekazaniem ich Kościołowi; por. *Concilium Vasense*, can. 4, CCL 148, 97n.

²⁰ Pojęcie pojawia się w prawodawstwie V w., ale staje się bardzo częste w państwie Franków począwszy od VI w. Por. *Statuta Ecclesiae Antiqua* 86, CCL 148, 180; *Concilium Agathense* (506), can. 4, CCL 148, 194; *Concilium Claremontanum* (535), can. 4, CCL 148A, 106; *Concilium Aurelianense* (549), can. 13, CCL 148A, 152; *Concilium Arelatense* (554), can. 6, CCL 148A, 172; *Concilium Turonense* (567), can. 25, CCL 148A, 192. Dalsze, liczne przykłady użycia terminów por. w: *Index verborum et rerum* (*necator egentium, necator pauperum*), CCL 148A, 392.

²¹ Por. S. Wood, *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford 2006, 25. Godny zauważenia jest także kanon 69 *Statuta Ecclesiae Antiqua*, który zakazuje kapłanom przyjmowania darów od osób, które uciskają biednych; por. *Statuta Ecclesiae Antiqua* 69, CCL 148, 177.

Powyższe rozważania jasno wskazują, że w ciągu kilkuset lat istnienia Kościoła zmieniły się ideały ewangelicznego ubóstwa, co przywodzi na myśl refleksję, że słowa Chrystusa o „niegodziwej mamonie” (Łk 16, 9) i o tym że „nie można służyć Bogu i mamonie” (Łk 16, 13) w ciągu kilku wieków doczekały się interpretacji: „mamona jest niegodziwa, ale nie zawsze – jedynie wtedy, kiedy nie wspiera ubogich”²². Z drugiej strony trzeba pamiętać, że przez kilkaset lat, jakie upłynęły od czasów Chrystusa do analizowanych przez nas synodów dokonały się zmiany w sytuacji wyznawców Chrystusa. Nie była to już grupa skupiona wokół Mistrza, ale wielka wspólnota posiadająca budynki kultu, klasztory i prowadząca dzieła miłosierdzia, a także troszcząca się o życie i potrzeby grup zaniedbanych. Świadomość tego faktu sprawia, że synody nie próbują już powrócić do pierwotnego modelu ubóstwa Kościoła i w Kościele, ale walczą z nadużyciami, zarówno wśród świeckich jak i duchownych, choć od tych ostatnich wymagają więcej niż od pierwszych²³.

Warto też pamiętać, że już w IV w. chrześcijaństwo było zasadniczo jedyną siłą zdolną scalić potężne terytorialnie lecz słabnące Cesarstwo Rzymskie, a z biegiem czasu Kościół pozostawał niejednokrotnie jedyną siłą i wspólnotą organizującą nie tylko życie religijne, ale i społeczne, wobec niewydolności rzymskich struktur państwowych. Tak samo było, gdy na ruinach Cesarstwa powstawały niekiedy efemeryczne państwa, a zmiany władzy przynosiły ze sobą kolejne trudności dla mieszkańców dawnego imperium. Z powstających i strzeżonych przez synody majątków Kościoła była udzielana pomoc potrzebującym.

3. Pomoc charytatywna. Podejmując wątek majątku kościelnego pochodzącego z darowizn synod w Orleanie w 511 r. postanawia, że dobra te mają być przeznaczone na naprawę budynków kościelnych, utrzymanie kapłanów i biednych oraz wykup więźniów²⁴. Wobec kapłanów nie stosujących się do tego ustalenia przewiduje napomnienie, a przy braku poprawy także wykluczenie ze wspólnoty²⁵.

²² Por. E. Innocenti, *Storia del potere temporale dei papi*, Napoli 2001, 113-129, cyt. za: G. Ryś, *Majątek kościelny*, s. 119.

²³ Por. Ryś, *Majątek kościelny*, s. 221.

²⁴ Por. *Concilium Aurelianense* (511), can. 5, SCL 8, 25: „Co do ofiar i pól, które pan nasz król raczył przekazać w darze kościołom albo z Bożego natchnienia przekazać [...], orzekamy, że to jest najsprawiedliwsze, żeby w odnawianiu kościołów, utrzymaniu duchownych i ubogich oraz wykupie jeńców, cokolwiek Bóg raczyłby dać w owocach, było to wypłacane”.

²⁵ Por. tamże. Podobnie na potrzeby pomocy ubogim i na wykup jeńców jest zbierana dziesięcina od wiernych (por. *Concilium Matisconense* (585), can. 5, CCL 148A, 241). Odmowa płacenia dziesięciny jest zagrożona karą ekskomuniki, co – jak zauważają J. Gaudemet i B. Basdevant – w wydaniu tekstu w *Sources Chrétiennes* (SCH 354, 462) – jest prawdopodobnie pierwszą taką sankcją w historii.

Ten sam synod postanawia także:

„Biskup ubogim i chorym, którzy z powodu słabości nie mogą pracować swymi rękami, niech szczerze udziela pożywienia i odzienia, na ile ma możliwości”²⁶.

Obydwa wymienione kanony zawierają bardzo ogólne stwierdzenia, które otrzymują uszczegółowienie w wielu innych postanowieniach. Gdy niecałe 40 lat później w tym samym mieście ponownie zbiera się liczny synod²⁷, najpierw w kanonie 21. przyjmuje analogiczne ustalenie zobowiązujące kapłanów i wszystkich wiernych do pomocy biednym, a następnie precyzuje, że taka troska szczególnie należy się trędowatym²⁸. Jest to obowiązkiem biskupów, a każdy z nich ma troszczyć się o zapewnienie żywności i odzieży doświadczonym tą chorobą, którzy znajdują się na powierzonych im terenach²⁹.

Te regulacja na synodzie w Lyonie w 583 r. była też związana z zastrzeżeniem, że chorzy, którzy otrzymują od biskupa wszelką opiekę, nie mogą wędrować do innych miast³⁰. Choć synod nie wyjaśnia szerzej tego postanowienia, jego celem było z pewnością zarówno ograniczenie zarówno wędrowek ludzi chorych³¹, jak i rozprzestrzeniania się samej choroby.

²⁶ *Concilium Aurelianense* (511), can. 16, CCL 148A, 9, SCL 8, 27.

²⁷ Synod zgromadzony w Orleanie w 549 r. ma najwyższą liczbę uczestników spośród synodów galijskich VI w.; por. CCL 148A, 147.

²⁸ Trąd w Europie pojawił się już w starożytności. Pliniusz Starszy informuje, że chorobę przyniosły do Rzymu legiony Pompejusza wracające z Egiptu (było to w 61 r. prz. Chr.); por. Pliniusz, *Historia naturalis* XXVI 7, tłum. I. i T. Zawadzcy: Pliniusz, *Historia naturalna*, Wrocław – Kraków 1961, 217-218. Choroba rozpowszechniła się w Galii w latach 350-375 (por. F. Bériac, *La paura della lebbra*, w: *Per una storia delle malattie*, ed. J. Le Goff – J.-Ch. Sournia, Bari 1986, 173). Zwiążłą historię trądu na przestrzeni dziejów por. w: tamże 173-186, oraz P. Matwiejczuk, *Trąd – wielkie ocy strachu*, „Mówią Wieki” 18 (2009) fasc. 2, 14-19.

²⁹ Warto zauważyć, że synod zgromadzony w Orleanie w 549 r. jest pierwszym synodem galijskim wspominającym tę chorobę. Stanowi on: „Podoba się miłosiernemu Bogu, aby wszyscy kapłani Pana i wierni zatroszczyli się o pomoc dla potrzebujących, szczególnie zaś należy żywić serdeczność względem trędowatych, toteż każdy biskup, gdy się dowie, że na jego terenie bądź w mieście mieszkają ludzie dotknięci tą chorobą, niech w miarę możliwości dostarczy koniecznego wyżywienia i ubrania ze środków kościelnych, aby okazać miłosierdzie tym, którzy z powodu ciężkiej choroby cierpią nieznośną biedą” (*Concilium Aurelianense* [549], can. 21, SCL 8, 321).

³⁰ Por. *Concilium Lugdunense* (583), can. 6, CCL 148A, 232-233, tłum. własne: „Zdecydowano także, aby trędowaci każdego miasta, którzy na jego terenie się rodzą albo przebywają, otrzymywali od biskupa tego Kościoła wystarczającą ilość żywności i konieczne odzienie, przy czym nie będą mieli oni prawa tułać się po innych miastach”.

³¹ Synod w Tours z 567 r. podaje analogiczną regulację w odniesieniu do biednych: „Niech każde miasto dostarcza w miarę możliwości swym biednym i potrzebującym mieszkańcom odpowiedniego jedzenia; niech zarówno kapłani miasta jak i mieszkańcy żywią swych biednych. Niech tak się dzieje, aby sami biedni nie krążyli po innych miastach” (*Concilium Turonense* [567], can. 5, CCL 148A, 178, tłum. własne).

Kolejną grupą osób objętych wsparciem Kościoła byli więźniowie. Cytowany już wyżej synod w Orleanie z 549 r. postanawia:

„Wiedzeni współczuciem uważamy, że trzeba zwrócić uwagę i na to, aby więźni z jakiegokolwiek przestępstwa w każdą niedzielę byli odwiedzani przez archidiacona lub przełożonego kościoła i by potrzeby osadzonych, zgodnie z Bożym zaleceniem, były miłosiernie zaspokajane. Wierząca i gorliwa osoba, wyznaczona przez biskupa do dbania o więźniów, otrzyma konieczne środki od kościoła”³².

Kilka kanonów odnosi się także do jeńców, na wykup których były przeznaczane wspomniane wyżej darowizny oraz dziesięciny³³.

Kolejna grupa osób polecanych przez synody trosce biskupa to wdowy i nieletni. Synod w Mâcon (585) powołuje się na nakaz troski o sieroty i wdowy, zawarty w Piśmie Świętym, i stwierdza, że biskupi dowiedzieli się o okrutnym traktowaniu tych najsłabszych na procesach wytaczanych często z błahych powodów. Dlatego synod nakazuje, aby *iudices* prowadzący takie postępowania informowali o nich wcześniej biskupa, a pod jego nieobecność przedstawiciela kleru, aby ci mogli wziąć udział w postępowaniu i bronić oskarżonych przed nadużyciami. Sprawy dotyczące nieletnich i wdów miały się więc toczyć przed trybunałem złożonym zarówno z *iudex*, jak i biskupa. Synod orzeka także, że ma być wykluczony ze wspólnoty Kościoła sędzia albo oskarżyciel, który wyrządziłby tym oskarżonym krzywdę, albo nie zastosował się do nakazu zawiadomienia biskupa o procesie³⁴.

Antyk i średniowiecze znają i aprobują instytucję niewolnictwa i niewolnicy stanowią kolejną grupę otoczoną troską synodów. Niewolnictwo w omawianym okresie było niezbitym faktem, a humanitaryzm nie wyrażał się wtedy w próbach wyzwolenia wszystkich niewolników, ale w tym, aby humanitarnie wobec nich postępować. Podobnie jak społeczeństwo, także Kościół antyczny nie był w stanie jednoznacznie zakwestionować instytucji niewolnictwa. Tym, co czyni, jest pouczenie, co znaczy być dobrym panem i dobrym niewolnikiem, a jednocześnie dążenie do przemiany niewolnika w wyzwolenca, sługę, a wreszcie w człowieka całkowicie wolnego. Były to działania powolne, ale prowadziły do całkowitego zniesienia niewolnictwa³⁵.

Wśród tekstów synodalnych dotyczących niewolników pierwszorzędne znaczenie mają kanony synodu w Nîmes, który uchwała kanon istotny dla badań nad zniesieniem niewolnictwa:

³² *Concilium Aurelianense* (549), can. 20, SCL 8, 321.

³³ Por. *Concilium Aurelianense* (511), can. 5, CCL 148A, 6; *Concilium Matisconense* (585), can. 5, CCL 148A, 241.

³⁴ Por. *Concilium Matisconense* (585), can. 12, CCL 148A, 244-245.

³⁵ Por. J. Andreau – R. Descat, *Gli schiavi nel mondo greco e romano*, Bologna 2006, 222.

„Postanowiliśmy także dodać, że ponieważ często Kościołom wyrządzane są krzywdy z powodu ochrony wyzwolenców, czy to ktoś jest wyzwalany przez żyjących, czy niektórym wolność jest zapisywana testamentem, podobało się synodowi, aby jeśli osoba wierząca próbowałaby działać wbrew wierze i wbrew woli zmarłych, to członkowie wspólnoty, którzy działają wbrew Kościołowi, będą poza Kościołem; katechumenom zaś należy ostrożnie, po zbadaniu sprawy po Bożemu, udzielić łaski, chyba że pobożność zmienili w nieprawość”³⁶.

Synod w Clichy zakazuje także sprzedaży niewolników chrześcijańskich Żydom i poganom³⁷, a dwadzieścia lat później w Chalons-sur-Saône orzeka się także zakaz sprzedaży niewolników chrześcijańskich poza królestwo Franków, tak by nie trafili do służby Żydom³⁸. Wyzwolenicy są także dopuszczani do święceń, ale za zgodą swych dawnych panów³⁹. Niewolnicy byli też grupą, o której bardzo często synody wspominają w kontekście prawa azylu.

Synody galijskie podtrzymują starożytne prawo, na mocy którego kościoły stanowiły miejsca objęte prawem azylu, tak że każdy, kto się w nich chronił miał zapewnione bezpieczeństwo⁴⁰. Synody wskazują różne grupy osób które miały prawo do azylu w kościele albo w domu biskupim. Jak wskazuje Krzysztof Burczak, kategoriami osób objętych tym prawem byli⁴¹: 1. zabójcy, cudzołóżnicy i złodzieje⁴²; 2. niewolnicy⁴³; 3. porywacze (*raptores*)⁴⁴; 4. wdowy i panny⁴⁵; 5. uciskani przez możnych⁴⁶; 6. zagrożeni niebezpieczeństwem⁴⁷. Najwięcej uwagi w kontekście azylu synody poświęcają niewolnikom⁴⁸; im też przyznają prawo azylu w kościołach najwcześniej, bo już w 441

³⁶ Por. *Concilium Nemausense* (396), can. 7, SCL 4, 70.

³⁷ Por. *Concilium Clippiacense* (626-627), can. 13, CCL 148A, 294.

³⁸ Por. *Concilium Cabilonense* (647-653), can. 9, CCL 148A, 305.

³⁹ Por. *Concilium Aurelianense* (549), can. 6, CCL 148A, 150.

⁴⁰ Na temat azylu w prawodawstwie synodów czasów Merowingów por. K. Burczak, *Prawo azylu w ustawodawstwie synodów galijskich V-VII w.*, Lublin 2005.

⁴¹ Analizę dokumentów synodalnych poświęconych tym grupom por. tamże, s. 85-175.

⁴² Por. *Concilium Aurelianense* (511), can. 1, CCL 148A, 4-5.

⁴³ Por. *Concilium Arausicanum* (441), can. 5(6), CCL 148, 79; *Concilium Arelatense* (442-506), can. 30(29) i 32, CCL 148, 120; *Concilium Aurelianense* (511), can. 3, CCL 148A, 5-6; *Concilium Epaonense* (517), can. 39, CCL 148A, 34; *Concilium Aurelianense* (549), can. 22, CCL 148A, 126; *Concilium Clippiacense* (626-627), can. 9, CCL 148A, 293; *Concilium Aurelianense* (538), can. 14(13), CCL 148A, 120; *Concilium Aurelianense* (541), can. 30, CCL 148A, 139-140; *Concilium Aurelianense* (541), can. 24, CCL 148A, 138. Na temat prawa azylu wobec niewolników w ustawodawstwie synodów merowińskich por. K. Burczak, *Niewolnicy a prawo azylu w ustawodawstwie synodów merowińskiej Galii*, w: *Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, red. A. Dębiński – M. Wójcik, Lublin 2004, 25-48.

⁴⁴ Por. *Concilium Aurelianense* (511), can. 2, CCL 148A, 5.

⁴⁵ Por. *Concilium Turonense* (567), can. 21(20), CCL 148A, 184-188.

⁴⁶ Por. *Concilium Matisconense* (585), can. 8, CCL 148A, 242-243.

⁴⁷ Por. *Concilium Aurelianense* (541), can. 21, CCL 148A, 137.

⁴⁸ Na ten temat por. Burczak, *Niewolnicy a prawo azylu*, s. 25-48.

roku. Miejscami, w których azylant był chroniony, były: przedsionek kościoła, dom kościelny (*domus ecclesiae*), dom biskupa (*domus episcopi*), kościół (*ecclesia*), a także ogrodzenie kościoła (*septa ecclesiae*)⁴⁹.

Plagą świata starożytnego była lichwa. Choć aż do XIV w. każdą pożyczkę na procent uważano w Kościele za lichwę⁵⁰, orzeczenia synodalne wskazują, że to wcale nie zabezpieczało przed tym procederem. Już więc w 314 r. synod w Arles, powtarzając o 8 lat wcześniejsze ustalenia synodu w Elwirze⁵¹ w Hiszpanii, stanowił:

„W sprawie duchownych pożyczających na procent postanowiono, że mają być – zgodnie z zasadą daną przez Boga – odsunięci od komunii Kościoła”⁵².

Choć potępienie samego procederu jest tutaj jednoznaczne, a duchowny, który się go dopuszcza, jest karany, nie jest do końca jasne, co oznacza w tym wypadku „odsunięcie od komunii Kościoła” (*a comunione abstineri*). To i inne analogiczne wyrażenia, takie jak: *a comunione separari*, *alienum esse a comunione*, mogą oznaczać zarówno pozbawienie kogoś udziału w Eucharystii, jak i wykluczenie go ze wspólnoty. Jean Gaudemet w wydaniu akt synodu opowiada się za drugą możliwą interpretacją, ponieważ pozbawienie udziału w Eucharystii bez wykluczania ze wspólnoty było nieznanym w prawie do VI wieku⁵³.

Te ustalenia nie usunęły problemu, i analogiczne kanony pojawiają się w dokumentach wielu synodów i soborów, także poza Galią⁵⁴. W Galii synod w Orange (538) zakazuje pożyczania pieniędzy na procent duchownym od diakona wzwyż⁵⁵. Kolejne postanowienie podjęte na synodzie w Clichy (626-627) ponownie uznaje proceder za niegodny, ale pozostawia duchownym wybór: zaniechanie go albo złożenie z urzędu⁵⁶. Ten synod, restrykcyjny i jednoznaczny wobec duchownych, nieco łagodniej traktuje lichwę praktykowaną przez świeckich, ograniczając jej wysokość⁵⁷.

⁴⁹ Por. tenże, *Prawo azylu*, s. 181.

⁵⁰ Por. SCL 1, 53, nota A.

⁵¹ Synod w Elwirze postanawia: „Jeśli okaże się, że któryś z duchownych przyjmuje procent od pożyczki, ma być zdegradowany i usunięty. Jeśli świeckiemu udowodni się pobieranie procentów, a upomniany obieca, że zaprzestanie, niech mu to zostanie wybaczone. Jeśli jednak będzie trwał w tej niegodziwości, należy go usunąć z Kościoła” (*Concilium Eliberitanum* [306], can. 20, SCL 1, 53).

⁵² *Concilium Arelatense* (314), can. 13(12), SCL 1, 72.

⁵³ Por. Sch 241, 48-49, nota 2; por. także SCL 1, 71*-72*, nota B.

⁵⁴ Por. np. *Concilium Nicenum* (325), can. 17, *Dokumenty Soborów Powszechnych*, red. A. Baron – H. Pietras, Kraków 2001, 43; *Concilium Carthaginense* (348), can. 13, SCL 1, 199; *Concilium Laodicense*, can. 4, SCL 4, 111.

⁵⁵ Por. *Concilium Aurelianense* (538), can. 30, SCL 8, 238: „Zakazuje się duchownemu, od diakona wzwyż, pożyczania pieniędzy na procent”.

⁵⁶ Por. *Concilium Clippiacense* (626-627), can. 1, CCL 148A, 291.

⁵⁷ Synod orzeka: „Biskup, kapłan albo diakon, żądający procentu od dłużów, niech zaprzestanie albo zostanie potępiony. Niech nie żądają nawet jeden setnej długu ani nie szukają brudnych

Generalnie, w omawianym okresie postawa synodów wobec lichwy jest jasna, lecz orzeczenia synodalne są skierowane przede wszystkim przeciw duchownym, podczas gdy wobec świeckich wydaje się dość tolerancyjna. Całkowity zakaz lichwy skierowany przeciw duchownym i świeckim pojawi się dopiero w imperium karolińskim⁵⁸.

Kościół galijski ukazany w dokumentach synodów jest Kościołem wcielonym w życie społeczeństwa. Z jednej strony możemy mówić, że istotnie odszedł daleko od tych ideałów, które głosi Ewangelia, z drugiej strony jednak jest to Kościół, który odpowiadał na potrzeby ludzi swojej epoki i odczytywał ich biedę.

Nie jest łatwa odpowiedź na pytanie, czy dobrze się stało, że „mamona” przestała być „niegodziwą mamoną”, a była coraz powszechniej wykorzystywana także dla ulżenia ubogim. Z jednej bowiem strony ta pomoc jest widoczna i oczywista, z drugiej jednak była też silna pokusa wykorzystania bogactw do innych celów niż to nakazują wskazania synodalne, czego zresztą najlepiej dowodzą kanony tych samych synodów. W okresie, który objęliśmy niniejszą analizą, można zaobserwować przechodzenie od spontanicznych i osobistych darowizn do pomocy zorganizowanej i zinstytucjonalizowanej, co stawało się możliwe, gdy Kościół nabrał osobowości prawnej.

Przegląd tekstów synodalnych ukazuje pomoc charytatywną Kościoła w okresie IV-VII w., którą objęte były różne grupy osób społecznie zaniedbanych: ubodzy, chorzy (wśród których specjalną uwagę poświęcono trędowatym) i ci, którzy nie mogli pracować na swoje utrzymanie. Więźniowie i jeńcy mogli liczyć na pomoc doraźną, dostarczenie odzieży i żywności, a także na wykup. Wdowy i nieletni – szczególnie bezbronni – byli chronieni przez biskupów przed niesprawiedliwymi sądami. Wiele uwagi poświęca się niewolnikom. Synody – jak cała starożytność – nie kwestionują samej instytucji niewolnictwa, ale chronią wyzwalanych niewolników, a wszystkim zapewniają ochronę poprzez instytucję azylu. Tą ostatnią ochroną – znaną i powszechnie uznawaną w starożytności – są objęci w kościołach i domach biskupich także inni potrzebujący pomocy: zabójcy, cudzołożnicy i złodzieje, porywacze, wdowy i panny, uciskani przez możnych, zagrożeni niebezpieczeństwem. Kościół galijski podejmuje też ochronę przeciw nadużyciom lichwiarzy, zakazując tego procederu przede wszystkim duchownym.

zysków; żądania sześciokrotności albo dziesięciokrotności tej sumy zakazujemy wszystkim chrześcijanom” (*Concilium Clippiacense* [626-627], can. 1, SCh 354, 530, tłum. własne).

⁵⁸ Por. M. Giacchero, *L'atteggiamento dei concili in materia d'usura dal IV al IX secolo*, w: *Accademia Romanistica Costantiniana, 4. Atti del IV Convegno internazionale in onore di M. De Dominicis* (Perugia, 1 - 4 ottobre 1979), Perugia 1981, 364. To synod w Paryżu (829) jako pierwszy zakazał lichwy zarówno duchownym, jak i świeckim.

Każdy z podjętych powyżej problemów może stanowić przedmiot osobnego przedstawienia; niektóre zagadnienia już takich opracowań się doczekały, inne wymagają wciąż podjęcia i pogłębienia. Ich złożoność i obszerność przekraczają jednak zamiary i założenia tego artykułu.

THE CHARITY WORKS OF THE CHURCH IN GAUL
FROM THE 4TH TO THE 5TH CENTURIES
IN THE LIGHT OF THE SYNOD'S LEGISLATIONS

(Summary)

One of the activities that was undertaken by the Church from its beginning is charity works. This article focuses on answering the question: how and to what extent this problem of charity is present in the Synod's legislations of the Gaul Church from the 4th to the 7th century. Through the analysis of the Synod's texts will be shown the Church's concern in appropriate stewardship of the ecclesiastical estates, the main groups of persons who need help and the primary rules of doing charity works.

Key words: Gaul, synods, charity works.

Słowa kluczowe: Galia, synody, dzieło charytatywne.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- CONCILIUM AGATHENSE (506), *Prologi et canones*, ed. C. Munier, CCL 148, Turnholti 1963, 192-196.
- CONCILIUM ARAUSICANUM (441), *Canones*, ed. C. Munier, CCL 148, Turnholti 1963, 78-90.
- CONCILIUM ARELATENSE (314), *Canones ad Silvestrum*, ŻMT 37 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], tłum. A. Baron – A. Caba, SCL 1, Kraków 2006, 71-74.
- CONCILIUM ARELATENSE (554), *Prologus et canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, Turnholti 1963, 171-173.
- CONCILIUM ARELATENSE SECUNDUM (442-506), *Canones*, ed. C. Munier, CCL 148, Turnholti 1963, 114-125.
- CONCILIUM AURELIANENSE (511), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 4-19; ŻMT 73 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], tłum. A. Caba, SCL 8, Kraków 2014, 23-31.
- CONCILIUM AURELIANENSE (533), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 99-103.
- CONCILIUM AURELIANENSE (538), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 114-130.
- CONCILIUM AURELIANENSE (541), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 132-146.

- CONCILIUM AURELIANENSE (549), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 148-161; *ŻMT* 73 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], tłum. P. Wałach, SCL 8, Kraków 2014, 315-322.
- CONCILIUM CABILONENSE (647-653), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 305-309.
- CONCILIUM CARTHAGINENSE (348), *Canones*, *ŻMT* 37 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], tłum. Z. Olejniczak, SCL 1, Kraków 2006, 193-199.
- CONCILIUM CLAREMONTANUM (535), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 105-111.
- CONCILIUM CLIPPIACENSE (626-627), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 291-297; ed. C. Munier, SCh 324, Paris 1977, 529-547.
- CONCILIUM ELIBERITANUM (306), *Canones*, *ŻMT* 37 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], tłum. A. Baron – H. Pietras, SCL 1, Kraków 2006, 49-61.
- CONCILIUM EPAONENSE (517), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 24-37.
- CONCILIUM LAODICENSE, *Canones*, *ŻMT* 52 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], tłum. S. Kalinkowski, SCL 4, Kraków 2010, 110-120.
- CONCILIUM LUGDUNENSE (567-570), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 201-203.
- CONCILIUM LUGDUNENSE (583), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 232-233.
- CONCILIUM MATISCONENSE (585), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 238-250.
- CONCILIUM NEMAUSENSE (396), *Canones*, *ŻMT* 52 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], tłum. A. Caba, SCL 4, Kraków 2010, 69-71.
- CONCILIUM NICAENUM (325), *Canones*, *ŻMT* 52 [wyd. grecko-łacińsko-polskie, układ i opracowanie A. Baron – H. Pietras], Kraków 2001, 26-47.
- CONCILIUM TURONENSE (567), *Canones*, ed. C. De Clercq, CCL 148A, Turnholti 1963, 179-194.
- CONCILIUM VASENSE, *Canones*, ed. C. Munier, CCL 148, 96-104.
- IDACIUS AQUAE FLAVIAE, *Chronicon*, ed. A. Tranoy, SCh 218, Paris 1974.
- PLINIUS, *Historia naturalis*, ed. H. Rackham, t. 1-10, Cambridge 1947-1962, tłum. polskie I. i T. Zawadzcy: Pliniusz, *Historia naturalna*, Wrocław – Kraków 1961.
- SALVIANUS MASSILIENSIS, *De gubernatione Dei*, PL 53, 25-158, tłum. T. Kołosowski: Salwian z Marsylii, *O rządach Boga*, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, red. T. Kołosowski – K. Kochańczyk-Bonińska – M. Przyszychowska – P. Jakubowska, PSP 66, Warszawa 2010, 95-255.
- Statuta Ecclesiae Antiqua*, ed. C. Munier, CCL 148, Turnholti 1963, 164-188.

Opracowania

- ANDREAU J. – DESCAT R., *Gli schiavi nel mondo greco e romano*, Bologna 2006.
- BÉRIAC F., *La paura della lebbra*, w: *Per una storia delle malattie*, red. J. Le Goff – J-Ch. Sournia, Bari 1986, 173-186.
- BURCZAK K., *Niewolnicy a prawo azylu w ustawodawstwie synodów merowińskiej Galii*, w: *Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, red. A. Dębiński – M. Wójcik, Lublin 2004, 25-48.

- BURCZAK K., *Prawo azylu w ustawodawstwie synodów galijskich V-VII wieku*, Lublin 2005.
- GIACCHERO M., *L'atteggiamento dei concili in materia d'usura dal IV al IX secolo*, w: *Accademia Romanistica Costantiniana, 4. Atti del IV Convegno internazionale in onore di M. De Dominicis (Perugia, 1 - 4 ottobre 1979)*, Perugia 1981, 305-365.
- HEATHER P., *Imperia i Barbarzyńcy. Migracje i narodziny Europy*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2010.
- INNOCENTI E., *Storia del potere temporale dei papi*, Napoli 2001.
- KASPRZAK D., *Kwestia bogactwa i ubóstwa w Kościele imperialnym na Zachodzie w IV i V wieku. Próba syntezy zagadnienia*, *VoxP* 31 (2011) t. 56, 495-515.
- MATWIEJCZUK P., *Trąd – wielkie oczy strachu*, „Mówią Wieki” 18 (2009) 2, 14-19.
- MICHAŁOWSKI R., *Galia merowińska*, w: *Narodziny średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1999, 151-181.
- MODZELEWSKI K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004.
- MOORE M.E., *The ancient Fathers. Christian Antiquity, patristics and Frankish Canon Law*, „Millennium” 7 (2010) 293–342.
- PIETRI Ch., *Gallia*, DPAC II, 1419-1425.
- RYŚ G., *Majątek kościelny w starożytnym prawodawstwie synodalnym*, w: *Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu = Charisteria Tito Górski oblata*, red. S. Stabryła – R.M. Zawadzki, Kraków 2003, 219-227.
- WOOD S., *The Proprietary Church in the Medieval West*, Oxford 2006.

